

ODLOMAK IZ DNEVNIKA POLITIČKOG KOMESARA BATALJONA

8. februar 1943. — Vreme je zahladnelo. Oštar vetar šiba preko golog Duvanjskog polja. Krećemo se noću. Idemo preko duvanjskog blata — kako ovo polje zovu. Posrćemo. U crnoj pomrčini veza u koloni se gubi. A onda dozivanje, zviždanje izgubljenih komordžija. Oni se najčešće gube. Jedan zalutali je noćas prekardašio, u očajanju je ispalio dva puščana metka. Kolona je izašla na cestu koja od Duvna vodi u Imotski. Snežni nameti. Sa začelja čuje se pesma mladića iz 1. čete. Ne boje se ni oluje, ni umora. Pesmom prkose onome što bi obične ljude teralo na plač i psovku. Umor nas savlađuje. Koračamo žmureći, teturamo se po cesti. Čini mi se da cela kolona spava u pokretu. Sedim pored puta i čekam začelje. Pored mene prolazi isprekidana kolona, izuvijana. Smejem se do suza. Neki idu u cik-cak, od ivice do ivice puta. Ječmenica ide sam na kraju pospane kolone, skrene u jarak, pa opet na cestu. Ispred mene opet je u jarku — »ene, ja opet u jendeku« — procedi više za sebe. Kuvor 1. čete Tonči dremuckajuća ispred svog konja stropoštao se niz stenovitu obalu visoku 3—4 metra. Čuo sam prvo potmulu pad, a zatim Tončijevo:

—Ajme, ajme meni!

Kad smo stigli tamo našli smo kuvarevog konja kako mirno preživa, a Tončija kako iz rupe psuje — to je već bio znak da se nije ozbiljno povredio. Našem Mići preturili se i konj i tovar. Cela komora štaba bataljona ostala sa 1. četom.

9. februar. — U selo Troibistovo, na nekih 5 kilometara od Posušja, stižemo oko 7 časova izjutra. Umorni smo do iznemoglosti. Ovo je već Hercegovina. Krš — svuda krš! Zaselak Luke. Kolibe u kojima izgleda leti žive čobani, male su, pokri-vene trskom. Seljaka nema. Bataljon je po desetinama i gru-

pama raspoređen po ovim pojatama. Nismo očekivali ni ovoliko. Postavili smo obezbeđenje, naložili vatre i dremali kraj njih. Taman sam počeo da sanjam kad me trže paničan glas Ilije, Banijca, iz komore:

— Pucaju, pucaju odozgo!

I zaista u neposrednoj blizini čuli su se neujednačeni pucnji. Nije to bila neka žestoka vatra — banditi su nišani i zrna su fijukala ili padala oko nas. Izbacili smo patrole i nešto pojačali obezbeđenje pa nastavili sa spavanjem ne hajući mnogo na pucnjavu. Umor i san su jači. Probudio sam se oko 1 čas. Aco, obaveštajni oficir, čarkajući sanjivo i ravnodušno oko vatre, upalio je slamu na kojoj je spavao. Vatru je gasio lagano i nezainteresovano. Ona se začas opet razbuktala i zahvatila slamu. Aco je i dalje ravnodušno nogom gasio, i to tako sporo i boemski (on je inače pesnik) da smo morali da se smejemo, i pored očigledne opasnosti da nam koliba može sasvim izgoreti. Vatra je rasla. Sad već više nismo mogli da je savladamo. Iz smeha smo prešli na žurno spasavanje konja i stvari. U zadnjem momentu neko se setio Šišteka kojije spavao na tavanu i viknuo. Pojavila se naduvena, čupava Šišteкова glava. Trenutak je gledao čas u vatru, čas u nas, zatim je opsovao božju majku i skočio u vatru. Malo je osmudio obrve i kosu i to je sve. Samo što je koliba izgorela, nije bilo druge štete.

U 3 časa stiglo je naređenje od štaba brigade o predstojećoj akciji. U toku naredne noći napadaju se Imotski i Posušje. Prema podacima, u Posušju ima oko 1.200 domobrana i ustaša. U Imotskom — nešto slično se odgovarajućim naoružanjem. Naša brigada sa 1. i 3. bataljonom napada Posušje uz pomoć 2. dalmatinske brigade, a 4. crnogorska i 4. dalmatinska brigada napadaju Imotski. Naš 2. bataljon ima zadatak da drži zasedu i položaj na cesti Posušje — Mostar. Bataljon je krenuo u suton. Za nama pripucavaju bande iz sela Rakani. Vedra februarska noć ali nije hladno. Ovo su krajevi pod uticajem primorske klime. 1. i 3. četa upućene su u selo Braćanac dok je Prva postavljala kamene barikade na cesti.

10. februar. — Još se nije razdanilo a bataljon je već nastavio pokret cestom u selo Rujan, prema Mostaru. Uzput je grupa boraca pronašla sanduk šećera. Poneli smo ga, dobro će nam doći za bolnicu. Vodimo i jednog debeljuškastog finansu u uniformi. Već dve godiine ih nisam video. Ostali smo u selu Rujan držeći zasedu na cesti. Posušje je palo u naše ruke. Nije

bilo velike borbe. Imotski će biti napadnut sutra uveče. Ishranu organizujemo ovde na terenu.

11. februar. — Od zime ni traga. Sunce greje. Snega nema. Poneko cerovo drvo. Mala njivica uokvirena kamenom ogradom jedini je znak da se ovde bave zemljoradnjom. Ječam se tu i tamo zeleni nekako skromno, ne onako bujno kao u Srbiji.

Kad su naši zauzeli Posušje, a štab brigade ušao u zgradu komande, zazvonio je telefon. Komandant brigade diže slušalicu:

— Alo, ko je tamo? — pitao je naš komandant.

— Ovde Mostar, bojnik Sudar! A ko je tamo?

— Partizani, 2. proleterska! — odgovorio je Ljubo.

— Zar i tu dođoste? — pita Sudar.

— Doći ćemo mi i u Mostar uskoro.

— Ovamo je vruće i tvrdo — kaže ustaša.

— Jes' kad vas Italijani čuvaju.

Zatim se komandant 2. proleterske brigade zahvalio na municiji koju su poslali garnizonu u Posušju . . .

12. februar. — Naše jedinice zauzele su Imotski. Ustaše i domobrani su pobjegli u pravcu Ljubuškog. Italijanski avioni nas bombarduju ceo dan. Predveče stiže vest da je od avionske bombe poginuo Buraka¹, politički komesar 3. bataljona. Izvršena je rekvizicija u nekoliko ustaških kuća. Čudno je sa kakvom ravnodušnošću i tupošću primaju rekviziciju. Da li je to osećanje vlastite krivice, siromaštvo ili prosto rat. . .

13. februar. — Celu prošlu noć italijanska haubica je tukla oko naših kuća. Snažan tresak granata budio nas je nekoliko puta. To podseća noću na bliski udar groma. Jedan bataljon 4. dalmatinske došao je da nas smeni, a mi idemo »ćać« . . .

Na putu Durakin grob. Sveža žuta zemlja, oivičena pažljivo kamenom. Krstača od letava. Svuda se priča o ovom divnom čoveku. Nedaleko od groba tamo gde je poginuo još se nalaze tragovi sasušene krvi i delovi prosutog mozga. Pred očima mi je njegov lik. Uvek raspoložen, temperamentan, hrabri Duraka. Sećam se našeg zajedničkog rada i života u 4. (Vučičevoj) četi u Srbiji. On komesar čete. ja zamenik komesara. . . Divni Duraka! . . .

¹ Radomir Đurakić. student, rodom iz sela Ljubića kod Čačka.

Nebo se naoblačilo. Kiša pomešana sa snežnim pahuljicama, naš česti ratni saputnik, opet nas prati ili susreće. U štabu brigade dobili smo dalji pravac. Od Nemaca naši su povratili Ključ, Udbinu, Plitvička Jezera i dr. I situacija na istočnom frontu je veoma povoljna. Posle zauzeća Kurska sovjetske trupe nadiru prema Harkovu i Dnjepropetrovsku. Postoje veliki izgledi da će se ubrzo otvoriti i drugi front.

14. februar. •— Saznao sam nešto više o našem velikom pokretu, kojim rukovodi lično drug Tito. Učestvuje 1, 2, 3. i 7. divizija. Kako kažu neki odgovorni drugovi iz štaba brigade, ovaj pokret predstavlja jednu od najzamašnijih i najvećih akcija naše vojske i Partije do sada. Prvi zadatak je temeljito rušenje i osvajanje komunikacije Sarajevo — Mostar i napad na italijanski garnizon u Prozoru i manje železničke stanice na ovom prostoru. Naša brigada ima zadatak da likvidira železničku stanicu Drežnicu na desnoj obali Neretve, na nekih 30 kilometara od Mostara.

Odmaramo se i pripremamo u selu Rakitnom. Večeras produžujemo dalje. Našao sam jednog malog crnog bosanskog paripa. Kad ga jašem okolo smeh. Svi su ga zavoleli.

15. februar. — Iza nas je ostala jedna noć, teška ne toliko za nas »pešadiju« koliko za »komordžije«. Sest sati u nametima i bespuću, šest sati preturanja, klizanja niz padine. Na početku put, upravo slaba staza, bio je uglavnom lep i nekako se išlo. Ni vreme nije bilo tako loše — prohladna februarska noć. Na mesečini se ocrtavala crna, isprekidana kolona pogurenih boraca i konja. S jedne strane je Cvrsnica, oko nas Vran, a ispred Prenj. Treba da se spustimo u dolinu Drežanke i Neretve. Još pri polasku vodič nam reče da ovim putem ni pešak ne može proći a kamoli komora i konji. Smejali smo se tome. Neko reče:

— E, moj druže, partizani prolaze onuda kuda niko nije prošao.

Tako je i bilo. Prolazimo uskom putanjom udubljenom čitav metar u snegu. U početku je preturanje bilo zabavno i veselo. No, posle nekoliko sati po surovom bespuću malo smo se uozbiljili. Prolazimo pored ispreturane komore 1. i 4. bataljona. Iznemogle ovce, konji se zaglavili u dubokom snegu, samari i vreće svuda pored staze ... Komordžije psuju ili ravnodušno sede na vrećama. Nismo mogli proći mirno pored njih, a da ih ne pecnemo. Oni čiji tovari nisu pali u sneg jure na-

pred, vuku iznemoglu kljusad, viču, urlaju... Dokle će ovaj sneg, pitamo se. Sanjarimo i pričamo o nekoj ravnoj cesti. Nešto niže snega je manje, a puteljak ravniji ali zaleđen. Padamo i kotrljamo se kao bundeve. Opet smeh. Kada smo se i klizanja zasitili, zaobilazimo uglačanu klizavicu, čuvamo se. Umesto smeha — psovka. Dan je osvanuo ovde na ovom ledu — lep. Malo kasnije iza visova pojavilo se bledunjavo sunce. Pošto nema dovoljno kuća, čete ostaju napolju, pod vedrim nebom. Odmaramo se, nešto smo i jeli. Doveče je akcija. Prema naređenju štaba brigade, naš bataljon ima zadatak da likvidira železničku stanicu Drežnicu. Ostali bataljoni idu u zasedu i na druge zadatke. Po podne, kad smo najmanje očekivali, pojavile su se »savoje«. Tu u gomili, na malom prostoru kao u kazanu, zbila se cela brigadna komora. Bilo je nemoguće skloniti se. Strahovite eksplozije. Već prve bombe posuše me prašinom. Ja i Lačo smo se šćućurili uz debele kamene zidove kuće gde je smešten štab bataljona. Posmatram bombe. Ako budu išle na kuću, skoćiću napolje, a ako ispred kuće, unutra — tako razmišljam . . . Bilo je nekoliko ranjenih.

U sumrak polazimo u akciju na »žabare«, ako u međuvremenu ne dobiju pojačanje. U Drežnici ima 50 do 100 Talijana. Uvukli su se u bunkere opasane žicom. Stigli smo u neposrednu blizinu stanice koja se belasala među crnim stenovitim padinama brda. Ništa se ne čuje. Naša 3. četa pregazila je reku Drežnicu i sa jednom četom 3. bataljona imala je da napada stanicu sa brda na desnoj obali ove rečice; 1. četa se uputila seoskim putem niz dolinu Drežanke koji vodi pravo u stanicu. Ona je imala da najpre na juriš zauzme bunker na putu, a zatim direktno da proдре u stanicu. Moral kod obe čete je izvrstan. Bombaši 1. čete se izuvaju. Prodoran pisak voza u neposrednoj blizini. Brže! . . . Brže! . . . Da uhvatimo voz! Bombaši se tiho primiču koristeći senku leve padine. Za njima na tridesetak metara kreće cela četa. Pucanj . . . Italijanski stražar je prvi opalio i pobegao. Počela je borba. Jasno se čuje Jekićeva truba sa leve strane, a zatim ura! . . . Juriš! . . . Četa je zauzela zgradu stanice, ali se Italijani još brane iz jednog utvrđenja iznad same stanice. Tamo se bore Takovci. Crnogorci prolaze napred. Oni su morali da sačekaju likvidaciju stanice da bi mogli nastaviti ka svom zadatku. Tu je brza i velika Neretva — nju treba preći. Sa druge strane je cesta. Treba što pre, u toku noći stići tamo, napraviti prepreke i postaviti zasedu. Da se pregazi ne može, a most je daleko i drže ga Italijani. Ostaje

samo skela. Pred prvo svitanje, baš u momentu kada su 1. i 4. bataljon vršili pripreme za prelaz, od Mostara cestom naišla je italijanska motorizacija. Svetle farovi. Čuje se huka motora. Italijani su se zaustavili na samoj obali sa druge strane Neretve, upravo tamo gde smo skelom imali da se prebacimo preko reke. Polako sviće.

16. februar. — Stanicu palimo. Povukli smo se u školu ispod kose u dolini Drežanke. Sedimo u školskoj učionici nabitiji kao sardine. Napolju šiba plaha i hladna kiša. 2. i 3. četa našeg bataljona su na položaju. Borba se još vodi. Naše jedinice nisu uspele da se prebace preko reke, niti da zauzmu utvrđenje iznad stanice. Italijansku motorizovanu kolonu tučemo ceo dan bacačima i topom. Tobdžija namestio top na zgodno mesto i direktno niže kamion za kamionom. Jedan već gori. Naši mitraljesci ne daju Italijanima oka otvoriti. U ovakvoj atmosferi spušta se noć. 3. četa našeg bataljona ide da likvidira utvrđenje, a 1. i 4. bataljon treba da se prebace preko Neretve. Počeo je boj oko utvrđenja. 3. četa se herojski bori. Sa druge strane čuju se Crnogorci. Oni su prešli Neretvu nešto severnije. Kad uragan iz utvrđenja malo splasne jasno čujemo kako nas bodre: »Napred, drugovi Srbijanci!«

Oko utvrđenja čuje se samo prasak bombi. Bombaši sa Kočom na čelu zauzeli su jedan spoljni bunker i prebacili se preko žice. Italijani se ogorčeno brane. Takovci su već oko zidova utvrđenja, obleću okolo kao ljuti risovi, hvatajući za mitraljeske cevi koje vire iz malih otvora utvrđenja. »U tvrđavu je nemoguće« — javljaju nam. Sa Lačom sarn kod bodliikave žice. Prasak bombi, juriš, urlanje naših i Italijana. Najzad smo uspeli. Preko velikih zidina bombaši su upali u tvrđavu. Izjutra smo izbrojali 35 mrtvih Italijana, 18 smo zarobili. Bogat plen — tri teške »brede«, puškomitraljezi, sanduci bombi i municije. Treća četa bila je noćas sjajna.

17. februar. — Sviće. Ne čuje se pucnjava. Bataljoni 2. proleterske prešli su Neretvu preko nabrzinu napravljene skele. Svaki čas stižu patrole sa preplašenim i jadnim zarobljenim Italijanima. Druga četa zaplenila je 4 lake i 1 tešku »bredu«. Plen se prebacuje na desnu stranu Neretve. Prazne kamione palimo. Čega sve nije bilo u italijanskim kamionima... Počev od minobacača i bacačkih bombi pa do klupčadi seljačkog pletiva. Čebadi na hiljade, blizu milion metaka. Sa čuđenjem gledamo ruksak i ratnu opremu jednog italijanskog

vojnika. Kad bismo mi partizani ovo morali da vučemo — teško bi nam bilo i davno bismo zaglavili. Oko popaljenih kamiona leševi. Ceo ovaj haos na cesti najbolje govori kakav su Italijani doživeli poraz. Zaplenjena su 4 teška bacača, 6 teških »breda« itd. Oko podne doveli su oko 200 Italijana koje su Crnogorci zarobili. Kod većine, uniforme zamenjene raznovrsnom partizanskom odećom. Teško je razlikovati ko je naš borac a ko Italijan u ovoj gomili. Oko podne sav plen je prebačen u staničnu zgradu. Kamioni još gore na cesti.

18. februar. — Ceo dan petljamo oko ratnog plena. Vršimo se klasificiranje i prebrojavanje. Tu se brzo stvoriše mnogobrojni intendanti. Deoba se privodi kraju. Spavamo na dušecima, pijemo vermut, hrana — makaroni. Ništa bez borbe. Naši nisu uspjeli da zauzmu Prozor. Harkov zauzet. Sovjeti i dalje napreduju. Avioni kruže oko i iznad nas ali ne bombarduju verovatno zbog Italijana — zarobljenika čiji je logor u samoj stanici.

19. februar. — Između nas i Italijana vode se pregovori o razmeni zarobljenika. Danas ide jedna naša delegacija u Mostar. Italijani su tražili da partizani poskidaju petokrake, zatim da idu tanketom. Naši su to odbili. Treba da stigne kamion hrane iz Mostara za italijanske zarobljenike. Naša 3. divizija zauzela Prozor. Zaplenjeno 5 haubica, 5 tenkova i mnogo drugog oružja i opreme. Kako javlja radio London ceo italijanski garnizon je uništen.

20. februar. — Izuzev našeg, ostali bataljoni naše brigade su na položaju. Juče su nas celo popodne nadletali i bombardovali italijanski bombarderi. Nisu se obazirali na unezvereno mahanje italijanskih zarobljenika. Bombardovali su Drežnicu. Jedna bomba srušila je kuću pored naše. Nije prijatno kad ovi »neboplovci« kruže iznad glava. Ja i Lačo smo se snašli. Pronašli smo i namestili jedan vagonet pred zgradom. Čim se na horizontu pojave avioni mi zamahnemo prikolicu i beži ka pećini udaljenoj nekih 200 metara. Čak i sedimo i veselo dobacujemo »savojava« ...

21. februar. — Danas duva snažan vetar. Na startu smo u očekivanju aviona. Štapska partijska jedinica održala sastanak. Prisustvovao je Krcun. Razmatrano je držanje bataljona u poslednjoj akciji. Bili smo dobro »izribani« zbog neorganizovane evakuacije plena, šenlučenja i sličnog.

Četvrta brigada napala italijanski garnizon u Jablanici — ima da likvidira još dve zgrade. Dosad su zaplenjena 4 brdska topa i mnogo municije. Četnici u jačini od 1.000 ljudi napali su naš 1. i 3. bataljon. Borba je bila žestoka. Naši gubici: 7 mrtvih i 20 ranjenih, neprijateljski preko 50 mrtvih i mnogo ranjenih. Naši su potisnuti sa nekih položaja.

Sovjeti su bliže Kijevu nego Staljingradu.

22. februar. — Pošto nas je u Drežnici smenio jedan dalmatinski bataljon prešli smo na levu obalu Neretve. U četničkoj ofanzivi na naše jedinice učestvuje šest njihovih brigada. Neke su formirane od Jahorinskog i Rogatičkog četničkog odreda. To su neki kako sami sebe zovu »antikomunistički dobrovoljci«. Borba sa njima u punom je jeku. Zeleznička stanica u Drežnici spaljena je, pruga uništena, most nešto severnije takođe.

Evo baš dok ovo pišem čuje se huka aviona. Ječmenica koji se od nas, reklo bi se, najviše plaši aviona, inače hrabar u borbama, pobjegao je sa Lačom u pećinu. Ja se takođe spremam. Ne volim da se junačim. Pećina je pravo sklonište i sigurnije je. U njoj smo presedeli gotovo ceo ostatak dana, jer je italijanska avijacija vrlo aktivna. Kuvár spremio iznenađenje — uštipke.

23. februar. — Noćas je stigao kurir iz štaba brigade, Jablanica je pala u naše ruke. Zaplenjeno je, pored ostalog, 8 topova (4 ispravna). Velike zalihe namirnica. Već je 9 sati, a aviona još nema. Melajac prorokuje da oni danas uopšte neće doći. Ipak su nas posetili. Nisam hteo da idem u pećinu. Po podne sam išao u 1. četu koja se nalazila s druge strane Neretve. Oni sistematski ruše prugu. »Na zapadu ništa novo« ...

U tri eskadrile iznad nas proletela su prema Mostaru 24. aviona. Ima i »štuka«. »Savoje« nekako podnosimo, ali »štuke« su nešto drugo.

24. februar. — Pravi proletnji dan. I pored snažnog vetra koji je naročito jak ujutru, napolju je na suncu ipak prijatno. Danas je dan Crvene armije. Prošlo je 25 godina od njenog formiranja. Slavimo ovaj dan prema situaciji u kojoj se nalazimo. U celom bataljonu po vodovima održana su predavanja o Crvenoj armiji, a zatim su pevane pesme o njoj. Stigao je novi broj »Borbe«. Interesantan je članak o promeni tona Lon-

donske radio-stanice — razlog: jačanje naše borbe i brzi slom fašizma. Očekujemo danas ofanzivu četnika i Italijana ali bar do sada, do 10 časova pre podne, još nema ništa.

25. februar. — Avioni nas i dalje bombarduju. Koriste lepo vreme i po ceo dan ili tuku ili zvrndaju iznad naših glava. Danas nisam opet hteo da idem u pećinu, ali kad je jedan počeo da kruži i obleće oko kuće, kao kobac, pobegao sam. Čuo sam da 7. divizija napada Bugojno.

26. februar. — Po ceo dan sunce šija, a noću se oseća dah proleća. Sve je lpo, ali ovo stanje i čekanje stvaraju još veću monotoniju nego što je. Čeznem za šumom, za zelenilom. Danas sam bio u 2. četi koja se nalazi na položaju. Bili su u jednom udubljenju stenovite obale Neretve. Poneka bomba bi eksplodirala u neposrednoj blizini, ali zbog huke vode i pećine eksplozija se gotovo ne čuje i niko se na to ne obazire. Sa druge strane reke je 1. četa. I oni su se sklonili od bombardovanja. Iz pećine se čula harmonika i pesma. Neprijatelj misli da nas iscrpljuje i nervira, ali evo, pesma se ne gasi. Naši živci postaju još otporniji. Istina, intendant bataljona Sišteć ne može da se pohvali ovom otpornošću posle onog slučaja kad su ga avioni zatekli u čamcu preko Neretve i primetili.

27. februar. — Naša brigada vodi ceo dan borbu sa četnicima. Po naređenju štaba divizije naš bataljon stavljen je pod komandu dalmatinske brigade koja drži položaje Mostar — Vrdo — Rakitno. Krenuli smo pre svitanja da izbegnemo susret s avijacijom. Penjemo se, uz okomitu padinu. Ko bi još mogao pomisliti gledajući iz Drežnice da iznad ovih krševa postoji selo? ... Na položaj stižemo oko 10 časova. Nekako pred samim položajem naišlo je 7 »savoja« drsko se šetajući po nebu. Bombardovane su seoske kuće. Poneka se odvoji i proleti nisko kao ogromna ptičurina sa strašnim urlikom. Zabijemo glave u kamenjar, plašljivo i sa mržnjom zurimo u neprijatelja kome ništa ne možemo.

Napad na četničke položaje počeo u 4 časa po podne. Ove sluge Italijana nekoliko puta su napadale naše jedinice ovih dana i pripremaju napad na položaje Dalmatinaca. U ovom našem napadu učestvuje dalmatinska brigada i naš bataljon. Pokret sa polaznog položaja tačno u 4 časa. Neprijatelj nas tuče. Kuršumi zvižde i odbijaju se od stenja. Idemo napred

koristeći kamene uvale, bodljikavo stenje i hercegovačko zakr-
žljalo žbunje. Vatra se polako pomera sa nama. Eksplozija ruč-
nih bombi — to juriša 1. četa. Bajo je prišao na nekoliko
metara četničkom gnezdu. Započeo je dvoboj. Na kraju su
bombe odlučile. Četnički mitraljezac je ostavio »bredu« i pobe-
gao. Puškomitraljezac Branko Kovačević, mladi Krajišnik, de-
lio je na drugom kraju pravi megdan sa četnikom. Ranila ga
je bomba koju je četnik bacio i umakao. I pored toga što zbog
vrlo nezgodnog terena nismo imali veze sa Dalmatincima, naš
bataljon je jurio napred. Pravac je davao neprijatelj. Naišli
smo na magacin koji su četnici ostavili bežeći. Sanduci peksi-
mita, italijanskih konzervi. Idemo, Lačo, kuriri i ja u liniji
fronta. Lačo odjednom povika:

— Dajte pušku!

U jednom jarku ležao je bradonja — po izgledu i krvolok
i apostol. Kosa pala na ramena. Kraj njega laki bacač. Molio
je »nisam, kaže, hteo da se borim protiv partizana pa me je
komandant ranio« ... A kosa, a brada? ... Nekoliko metaka iz
»italijanke« — i jedan izdajnik manje. Kasnije smo utvrdili da
je vršio dužnost komandanta. Rodom je iz Rudine — Crna
Gora. Zanoćili smo. Nalazimo se pred selom Gorjancima, nekih
dva sata od Mostara. Neprijatelj fantastično beži. Veza se teško
održava. Malo smo se vratili nazad i smestili u neke kolibe.

1. mart. — Jutros su nas napali Italijani i četnici. Upravo
u tom trenutku stiže i naređenje za pokret bataljona pravcem
Drežnica — Jablanica — Prozor. Povlačili smo se pod borbom.
Situacija je bila takva da smo morali brzo maršovati. Avioni
nas ne ometaju. Ispred nas idu Dalmatinci. Noć. Forsirano ide-
mo dalje — za Jablanicu. Svitanje nas zatiče na donjem
toku Rame.

2. mart. — Posle ovog napornog puta, gde smo nekih
40—50 kilometara prevalili za gotovo 24 časa marša, ne raču-
najući borbu na početku pokreta, stigli smo u Gračanicu pri-
lično zamoreni. Tu nas je sačekao »Crni«. Mali predah, a onda
smo kamionima nastavili dalje na drugu stranu kroz Prozor,
na cestu Prozor — Vakuf. Pokraj puta naši tenkovi maskirani
zelenilom. Prolazimo poprište krvavih borbi, krvavu Ramu,
prevrnutе i zapaljene kamione, razbacanu benzinsku burad. Tu
u dolini Rame nalazi se sada naša centralna bolnica koja kreće
sa našim divizijama na istok. Na jednom autobusu iz naše ko-
lone nalazi se osmatrač neba zbog neprijateljske avijacije. Avi-

oni... mora se napred. Sada nam je jasno — treba bolnicu, ranjenike braniti. Varoš Prozor je porušena. Od italijanskih utvrđenja koja su pod junačkim naletom boraca 3. divizije slomljena i osvojena ostale su samo ruševine. Još ranije sam slušao o ovim utvrđenjima. Priča se da su Italijani zidali bunkere, a onda ih tukli vlastitim bacačima da bi isprobali njihovu izdržljivost i čvrstinu.

Zastanak u jednoj šumici iznad Prozora. Ispred nas vijuga bela traka puta Prozor — Vakuf. Nedaleko od ovog mesta čuje se borba. Rika topova, štektanje mitraljeza, tresak bacača, huka aviona i prasak bombi jasnije ili potmulije dopiru do nas sa fronta širokog nekoliko kilometara. Nemci su nastupali od Bugojna s namerom da u zajednici sa onim snagama koje napadaju od Glamoča, Livna, Sarajeva unište našu bolnicu i nas same. Sedma divizija se junački bori za spas ranjenika. Naša vojska, a naročito ranjenici, nalazi se u teškom položaju. Malo je trebalo pa da nemački banditi upadnu u naše bolnice. Tu su se našli Crnogorci — oni isti koji su se tako junački borili na Konjicu. U žestokom i nemilosrdnom krvavom okršaju ubijeno je preko 100 Nemaca, a isto toliko ih je opkoljeno. Naši su imali 25 mrtvih i dosta ranjenih. Crnogorci su svojim telima i životima branili bolnicu.

3. mart. — Naš bataljon kreće na položaj. Usput nam je Peko, komandant divizije, rekao o čemu se radi. Ja i Melajac razgovarali smo s njim o situaciji. Kaže:

— Situacija je teška ali će nas Tito umeti i odavde da izvuče.

Danas u 4 časa po podne počinje opšti napad na nemačke položaje. U njemu učestvuju tri naše divizije — 1, 2. i 7. Ove redove pišem na kratkom zastanku ..

Približuje se večer. »Štuke« neprestano kruže. Vatra topova i mitraljeza je sve bliža i sve bučnija. I pored toga vrše se intenzivne pripreme i pokret naših jedinica. Vrše se i prve artiljerijske pripreme naših baterija. Po mraku stižemo na polazne položaje. Ovde je 7. divizija, drugovi iz Banije. Oni su junački odolievali fašističkoj najezdi i naletima. Kad su čuli da stižu proleter i obuzela ih je velika radost. Jedna drugarica iz 7. brigade kaže:

— Kad smo saznali da vi dolazite na naš sektor ceo front je oživeo, zabrujao.

Gordi smo zbog toga. Iako umorni i iznemogli od višednevnih napora, naši su zapevali.

— Evo proletera! — glasno ponavljaju borci i »komordžije«. Naš bataljon treba u toku noći da napadne i osvoji nemačke položaje na Trlici. To je najjemenitnija tačka na ovom sektoru. Upozoreni smo da će tu Nemci dati najžešći otpor. U napadu učestvuju 1. i 2. četa, a 3. ostaje u rezervi. Pazite — kaže jedan stariji Banijac — Nemci imaju običaj da mučki sačekaju, a onda kolju.

E, vala i mi ćemo! — dobacujemo. Po četama se odabiraju i pripremaju bombaši. Desetari žurno i kratko objašnjavaju svojim desetinama o akciji i zadatku. Pripremaju se svi. Svi mi znamo do poslednjeg borca da će ova noć biti noć života ili smrti za naše ranjenike, bolnice pa i za nas same. Naši bacači tuku nemačke položaje. Pomrčina je pa je teško orijentisati se. Čelni gotovo uvek u ovakvim momentima ne mogu da se snađu. Mora čovek da pretpostavlja i više na njih. Kolona kreće. Tišina. Nemci su stari lisci i ne otvaraju vatru na prvi šum. I najednom... sa čela strahovit prasak bombi, a zatim »šarci«. Počela je borba, teška i žilava. Juriš naših. Čini mi se da nikad proleter i nisu ljuće kidisali niti se neprijatelj tako žestoko branio. Nemački bacači tuku sa bliskog odstojanja. Granate pršte svuda oko nas. Biste uzani krug. Od jedne je cela Dujišina desetina izbačena iz stroja. Pećanca pogodilo parče u vrh glave.

— Uh, majku vam fašističku! — psuju glasno.

Opšti krkljanac ... Do previjališta koje se nalazi na nekoliko desetina metara od bombaške linije stalno stižu ranjenici. Neki teže, neki lakše ranjeni. Doneli su čiča-Iliju, starijeg Banijca iz 1. čete, hrabrog borca. Njemu je sasvim razneta nega. On peva.

— Moram — kaže — da tražim da me opiju kad mi budu sekli nogu. Nje više nije bilo, ostao je patrijak i izderana nogavica. A Ilija opet pevuši nešto što je naučio od kad je kod nas proletera.

Iz 1. čete ranjeno je 11 drugova. Miro Bjeličić poginuo. Junački sa svojim puškomitraljezom išao je napred da štiti kretanje bombaša. Još jedan iz mog sela je poginuo. Ovaj divni mladić iz Mrčajevskog Ilijaka. Iz 2. čete ranjeno je 6 ljudi. U maloj pauzi čula se iznad nas, na sinočnim polaznim položajima, muzika, revolucionarni marš »Na barikade«. Jedan kurir reče da je tamo Tito. Jezivi ognjeni uragan ne prestaje čitavu

noć — do svitanja. Tad smo se povukli nedaleko, neku desetinu metara od noćasnog poprišta. Nikad neprijateljski bacači nisu tukli groznije i preciznije.

4. mart. — Svanulo je. Da li se radovati ovom svitanju? Posle ovakve noći sigurno. Nemci još pripucavaju sa svojih položaja. Pokret na stare položaje. Nemci ne daju otpor. Pukili su ranjenike i pobjegli u pravcu Gornjeg Vakufa. Ovog jutra dogodilo mi se teško ratno iznenađenje. Kad sam se popeo na kosu gde su noćas bili Nemci naišao sam na mrtvog Pavića. Ležao je raširenih ruku i nogu. Poginuo je na nekoliko metara daleko od puškomitraljeskog gnezda i bunkera od kamena i busenja. Ove noći bio je na čelu bombaša 1. čete. Junačka smrt. Moram priznati da me je njegova smrt teže pogodila od drugih. U borbi smo zajedno od prvog dana. Pesmu u četnom horu obično bi poveo Pavić ... Zar je moguće? O njemu ću kasnije više pisati.

Nemce gonimo dalje. Pored nas boraca treba da učestvuju i naši tenkovi. Mali, sada simpatični, italijanski tenkovi. Noć. Krećemo u napad. Očekujemo vodiča koji nam je pridodat. Lutamo. Dolazimo među Nemce. 2. četa se pomešala s njima. Jedan Nemac je zaurlao. Nemamo veze sa drugima i zbog toga smo se malo povukli.

5. mart. — Čuje se zvrka motora našeg tenka. On je jurio napred preko jedne livade. Za njim je trčkarao streljački stroj naša tri bataljona. Nemci beže. Kakvo je samo osećanje i raspoloženje ovladalo našim borcima! Meni je ovo prvi put posle Kraljeva da uz tenk, naš tenk, koračam... »Naša krmačica« tepaju mu borci i trče radosno da bi ga pristigli. Stigli smo ovako na kose iznad polja koje okružuje Gornji Vakuf. Ispred nas vidi se grad. Nemci i ustaše beže na čitavom frontu. Naši mitraljezi ih tuku. Iz Vakufa ogromna kolona vojske, komore i kamiona beži u pravcu Bugojna, ali ne u velikom neredu. Osamnaest nemačkih aviona gotovo ceo dan bombarduju nas i naše položaje. »Štuke« i »dornieri« besno zavijaju i urliču. Lete i pikiraju sasvim nisko. Četvrti bataljon je nastradao od avijacije.

Kad se zanoćilo dobijamo naređenje za pokret. Kuda? Opet natrag, pravac: Prozor — Jablanica. Oterali smo Nemce i sad idemo dalje da spasavamo ranjenike. Sigurno u nove okršaje.

6. mart. — Usiljeni marš. Već danima smo pod vedrim nebom. Kuće izbegavamo zbog aviona. Sva je sreća što su dani lepi pa možemo ostati napolju i tako se odmarati u kratkom predahu posle borbe ili pokreta. Krećemo starim putem preko Neretve u Hercegovinu — na istok! Avioni nas stalno prate. To pomalo usporava kretanje. Posle dužeg marša stižemo u Jablanicu. Borci su se malo odmorili, a mi komandno osoblje nimalo. Četničke bande zaposele su sve kose i čuvike na levoj obali Neretve. Pomažu okupatoru u nameri da nas uništi. Mnoge vatre i svetla na onoj strani govore da ih ima dosta i da su zaposeli sve. Neretvu prelazimo preko porušenog mosta. Onako iskrivljen iznad nabujale vode deluje po mraku kao avet. Dalmatinci su već sinoć prešli Neretvu, osvojili mali mostobran i brane ga — na život i smrt. Po pomrčini nabadamo po gvozdenoj konstrukciji, a ispred nas puščana vatra. Naša brigada, bez 1. i 3. bataljona, kreće u zaista smeo podvig. Ubaciti se u neprijateljsku pozadinu, i ne obzirući se na situaciju iza leđa, razbiti četničke brigade. Sviće. Iza nas ostaje Neretva i vatreni dvoboj, a mi hitamo uz okomite kose i visove.

7. mart. — Neprijatelj i vatrena linija ostali su nam za leđima. Drugi bataljon juri napred. Borbeni znaci su »ranjenik-spasen«. Pred nama je četnička baza i komanda u selu Krstac. Treća četa juriša. Četnici beže. Oni koji su se zadesili iza naših leđa bezglavo beže na sve strane. Svuda leševi bradonja — sramnih izdajnika. Hteli su da pomognu okupatoru, da unište naše bolnice, a evo, mi im plaćamo za to. Mahom su Crnogorci. Došli su ovde da upotpune blokadu naše vojske. Njima su oficiri govorili da su partizani razbijeni, a njihov zadatak je da sačekaju grupice razbijenih i da ih uništavaju. A evo susreću divizije i proletere. U selu Krstac razbijena je jedna četnička brigada. Umor dostiže kulminaciju, ova operacija je sudbomosna i umor ne sme da se oseti. Nemci su stigli u Livno, Duvno i Sujicu. Ispeli smo se na jedno ogromno snežno brdo goneći »četojke«. Peli smo se preko tri sata ne računajući ono noćas i jutros. Kaže komandant brigade:

— Ili volite ponovo na brdo ili da napadnete četničku leteću brigadu koja je iznenadila i donekle razbila 4. bataljon vi Javoriku.

— U boj! Napred! — Umor smo zgazili svešću.

8. mart. — Odjurili smo leteću brigadu. Mali odmor u zaseoku Bunarima. Avioni stalno lete i bombarduju ili mitra-

ljiraju. Možda se ne bi ni ovde odmorili da četnici nisu većim snagama zaposeli Prenj. Ispred nas je ogromna provalija, pravi kanjon. Samo još Prenj i blokada je razbijena. Naši ranjenici biće spaseni. Treba preći provaliju. Tamo preko, četnici su zaposeli svaku kosu, svaki kamen, reklo bi se. Kao da bi hteli reći: »Ovamo ne možete i nećete«. U prvi sumrak hteli su da nas iznenade. Ali su »Grebici« stari lisci. Izašli smo tiho na položaje, sačekali i raspalili bombama iznenada. Tako nekoliko puta i onda su nas ostavili na miru.

9. mart. — Doveče krećemo na snežni, visoki i preteći Prenj. Naš bataljon ima zadatak da zauzme kosu Lisinu. Opet nas avioni ometaju u pripremi pokreta, a predveče smo ipak bili spremni za spuštanje u još jeziviju provaliju. Komandant Lačo pao je sa neke stene, povređen je i vratio se. Melajac se izgubio. Ja sam postao najedared i komandant i štab. Kolona se penje uz nepoznate i neprohodne padine. Ljudi psuju od umora, sapliću se, ustaju i idu dalje. Pucnji... Rafali, brže uz kosu! Sto pre popeti se! Toliko vojničkog sam znao. Penjanje po ovom bespuću traje već nekoliko sati. Nailazimo na sneg dubok i veliki. Smetovi. Nameti.

10. mart. — Odavno četnici nisu bežali kao ovog dana. Ostavljali su uređene ovce na ražnju, pored vatre, brašno. Pripucaju i beže. Sneg je ovde veliki, do metar i po. Probili smo četničku blokadu na Prenju. Još sinoć za nas je izgledao kao strašna barijera. Pišem na brzinu — ne stižem. Nije lako komandovati bataljonom u ovoj akciji. Uz pomoć komandira izvršio sam zadatak. Još jedan herojski podvig 2. proleterske! Avioni nas poslednjih dana stalno prate. Bombarduju, mitraljiraju. Od svega toga ostao je samo strah od junačke smrti koja bi borca mogla da zadesi. Ja lično sam oguglao i toliko se ne plašim aviona. Na »štuke« sam postao ravnodušan. Navika. Razume se kad pikiraju — nije baš tako, naročito ako sam u krugu. Najviše stradaju i najteže je nesretnim »komordžijama« i konjovoc'ma. Oni, prirodno, najviše strepe od avijacije. Borcu je lako. Vrdne u stranu, prilagne uz bukvu ili kamen. A on gde će s konjem? A zatim lako je vidljiv — ako je konj nemiran ili tvrdoglav — prava tragedija... Ima nešto što opravdava strah »komordžije« u ratu.

11. mart. — Spavamo kao obično pod vedrim nebom. Naložene su velike vatre. Oko njih, umotani u ćebad. ležimo

zbijeni. Dok vatra gori osećamo se kao u sobi, a kad se ona ugasi pribijamo se u snu jedan uz drugoga, nekim instinktom primičemo se bliže mestu gde je bila vatra. Izjutra uvaljani u pepeo, a mnogima progorela bluza, šajkača ili šinjel. U svitanje krećemo. Zbog komore moramo da idemo kroz puščanu i mitraljesku vatru. Primetili su nas iz Konjica. A vala, ni njima nije bilo lako! Svuda oko nas sneg, veliki, duboki sneg. Prtina je kao ona na Zlataru pri povlačenju iz Srbije — izlokana i raspokopana konjskim i ljudskim nogama, da se struneš od klecanja i propadanja. Po podne je počeo napad na selo Bijelu na drugoj strani Prenja. To je u isto vreme i poslednja karika u lancu blokade koju su nam pripremili okupatori i njihove slugе. Naš bataljon je u rezervi, a i jeste se dobro izmučio po najvišim vrhovima Prenja. Opet beže ... Pa dokle će? Žešće su pucali nego juče. Jedna grupa koja je bila u isto vreme i neka zaštitnica četničkom bežanju, drsko se podvukla pod naše položaje. Jurišom su ih naši oterali.

Spuštamo se niz Prenj. Tako je to — čas uz njega, čas niz njega ...

12. mart. — Lagano, sačekujući komoru, gegajući se u hodu, dremajući krećemo napred u pravcu sela Borci. Tamo je prema obaveštenju bila četnička bolnica. Uvek kad idemo u napad na četnike čekamo zoru i dan. To je vojnički razumljivo i opravdano u odnosu na ovog neprijatelja.

Divno proletnje jutro. Idemo dosta ravnim seoskim putem u koloni po jedan. Pobednički nastupamo. Sa našim bataljonom je štab brigade. Patrola dovodi markantnog bradonju. Uvija se kao seoska mlada i priča kako je radio za našu stvar. Krcun mu kaže:

— Ubio bih te samo zbog brade . . .

I zaista, bradu je imao kao najokoreliji zlikovac, a ona mu se tresla od straha kao u jarca. Narod nas radosno dočekuje. U selu je bilo pripucavanja i hvatanja četnika. Samo naš bataljon pohvatao je 60—70 četnika. Među njima je bilo i muslimana. Čudna stvar! Muslimani i četnici zajedno! Sila prilika nas naterala — priča jedan mladić, musliman. Ima ovde četnika iz istočne Bosne. Izgleda da ćemo se ovde odmoriti malo duže. Lepo mesto za odmor. Nedaleko od nas je vila pesnika Santića, a kraj gde pesnici imaju vile mora biti divan. Dole u dolini gde je I. četa prostire se divno jezerce. Predveče ono

Grupa zarobljenih četnika posle prelaska Neretve

dobija prvo plavu, a zatim zatvorenu modričastu boju. Eh, **da** nisam u ratu . . .

13. mart. — Bežali su četnici i kroz ovo selo. Usput su pričali seljacima da se ovakve borbe ne vode ni na istočnom frontu. U jednom pismu koje je došlo do naših ruku četnički oficir piše svom prijatelju: »Strašno je tući se sa proleterima. Municije imaju mnogo, kad počne vatra biju te sa svih strana i na kraju, ono što je najgore, mnogo upotrebljavaju ručne bombe«. Durmitorski korpus je potpuno razbijen. U četničkoj arhivi pronađe se po koje pismo njihovih komandanata brigada. Žale se: razbijena mu je brigada itd. Hercegovački četnici se žale na Crnogorce — izdali su ih i pobjegli iz borbe u Crnu Goru.

Iznenada su naišli avioni. Bez prethodnog izviđanja »štuke« počeo je tući selo. Bio sam kod 2. čete i sa strepnjom posmatrao kako nemački avioni krvnički naleću na kuće gde

su smeštene 1. i 3. četa, štab našeg bataljona i štab brigade. Iz 1. čete došao jedan borac u jeku bombardovanja i reče da je Janju od bombe odbijena noga.

Cim su avioni otišli pojurih u zaselak Krstac koji je bio najžešće bombardovan. Selo je bilo pusto. Tamo gde je bio štab brigade leže ruševine. Srećom, od drugova iz ovog štaba nije niko nastradao. Svi jahaći konji su pobijeni. Grozna slika ... prepolovljeni konji, a njihovi delovi — noge, repovi i drugo razbacani svuda okolo. U susednoj kući poginuli su Mirko politkom 3. čete i D Mitar. U šumi više kuće poginula su tri druga iz 3. čete. Iz 1. čete javljaju da je poginuo odličan puško-mitraljezac i bombaš Dobrica Vasović. Ovaj krvavi dan ostaće mi dugo u sećanju. Stari bombaš Janjo i vođa bombaša u mnogim akcijama Dobrica neće više ići na bunkere. Divni ljudi i junaci kao što su Mirko i D Mitar poginuli su. Treća četa se zaklela na osvetu na njihovim grobovima. Fašisti će platiti svojom krvlju ove naše žrtve.

14. mart. — Ceo bataljon se nalazi pod utiskom događaja. Opreznost i strah od aviona naterali su nas da ceo dan preседimo u pećini. Više nas avioni neće zateći u kućama. Nemci na istočnom frontu pokušavaju kontraofanzivu na harkovskom frontu. Borbe su u jeku.

15. mart. — Noćas je prošla 1. proleterske brigada. Selo Borci posejano sa bezbroj vatri ličilo je noću na malu varoš. »Prva proleterska« ... ponavljaju naši i samo o tome govore. Borićemo se ponovo rame uz rame sa Prvom ... Sreli smo se na Grahovu i evo sad ponovo. Ono što prema ovom susretu osećaju borci, naročito Srbijanci, teško je opisati. U oganj, u vatru bi oni skakali bez kolebanja sa proleterima 1. brigade. U maršu mi je Aleksa rekao o pravcu i pokretu. 18. marta naša brigada treba da bude pred Kalinovikom. Dalji pravac istočna Bosna, a još dalje — Srbija. Ova vest se čula kod ljudi i pored toga što je to vojna tajna. Radost čitaš na svačijem licu, a svi se mudro drže i kao ne znaju ... Kako je Stabac? — pitam.

— Druže politički, ja vaik dobro kad me ždraka udara u lice — šeretski odgovara.

Razumeli smo se ... Velika kolona komore, bolnice, pešadije oteгла se od Boraka nekoliko kilometara do Glavatičeva. Avioni nas prate. Čim naiđu, kolona stane. Oni prođu, mi kre-nemo. U poslednje vreme naši pokreti izvode se neprekidno i

noću i danju. Tuče nas avijacija. Ispred nas se čuje borba. To bataljoni 1. proleterske čiste put i sve ide kao podmazano. Ne možemo nigde da stignemo front. U Glavatičevu u jednoj kući izgoreo deo štaba četničke brigade sa nekoliko oficira. Malo smo usporili pokret zbog neke ustaške bande. Predveče smo krenuli preko mosta ka Neretvi — napred.

16. mart. — Ponovo se penjemo uz goleme visove. Umor nas savlađuje, ali herojski izdržavamo. Zanoćili smo u jednom muslimanskom selu ispred Bjelanića. Dan je lep kao što je bio ceo februar i ova polovina marta. U očekivanju daljeg naređenja logorujemo u jednom potoku. Dok traje sunce — sunčamo se, a kad dođe noć i prestane opasnost od aviona, lože se vatre. Pokret, ali ne u predviđenom pravcu, već natrag odakle smo došli. Ljubo piše u naređenju: »Naš pravac se malo izmenio«. Nije nam mило, ali šta se može. Najteže je to što znaš kad se spustiš u dolinu Neretve, pa ma u kom pravcu, moraš opet da se pentraš na visinu preko 1000 metara. Trebalo je da stignemo u 7, a stigli smo tek u 12 časova. Kasno je stiglo naređenje. Vraćamo se s one strane Neretve. Odmor. Za tili čas, iako svi znaju da zastanak traje petnaestak minuta, pojave se vatre. U tome 1. četa prednjači. Izvežbali se u brzom loženju vatre, pa se ogreju bez mnogo muke. Desetina Đure Devetaka naložila je na njegovu inicijativu veliku vatru. Plamen dva-tri metra. Tako tragovi kolone ostaju u ovoj noći svuda. Tamo gde vidiš kolonu vatri, prošli su »Grebici«. Podrobnije sam saznao o ovom manevru. Prema planu trebalo je uništiti četničke snage na Prenju koje ugrožavaju našu bolnicu i ometaju pokret jedinica. Tu se nalazi preko 3.000 najjemenitnijih četničkih jedinica među kojima su i Vasojevići. Sa naše strane učestvuje nekoliko brigada. Akcija je dosta zamašna. Jedna od najvećih iz naših borbi sa četnicima.

17. mart. — Sviće. Četnici nas nisu sačekali u Borovom Dolu. Borba se nigde ne čuje. Poneko pripucava. Predosećam da su pobjegli sa čitavog sektora. Stižemo u severni kraj Nevesinjskog polja — ni tu ih nema. Ovde su Crnogorci zaplenili njihov veliki magacin. Seljaci pričaju o mnogobrojnoj vojsci koja uteče za Nevesinje. Sa njima je Bajo Stanišić.

18. mart. — Četničke bande su razbijene i naterane u bekstvo. Hteli su četnici da iskoriste tešku situaciju u kojoj se

nalazi naša vojska u ovoj okupatorskoj ofanzivi, a desilo se da su baš u toj situaciji potpuno razbijeni. Sinoć sam imao temperaturu. Inače ništa novo. Odmaramo se i pripremamo za pokret, verovatno u ranije najavljenom pravcu. Evo baš sada avioni kruže nad samim Nevesinjskim poljem. Jedno muslimansko selo su bombardovali. Potmule eksplozije i dim iz daljine.

19. mart. — Brigada je krenula na istok — starim pravcem. Stigli smo na obalu Neretve. Put osvetljen mnoštvom logorskih vatri. Sume iznad Borovog Dola gore. Vojska loži vatru, a vetar čini svoje — raznosi žeravice po šumi i izaziva požar. Na obali Neretve divan prizor. Vatre rasporedene u pravilnim linijama s obe strane reke, kao ulične sijalice u gradu. Razmišljam o ovoj divnoj slici i epizodi o kojoj ću morati pisati u boljoj prilici.

— Evo Ivanjičkog sokaka u Čačku! A ono je pijaca! — pokazuje Gvozden rukom i smeje se.

Junački sam izdržao marš od nekih 7—8 časova. Pešačio sam sa temperaturom i sav iznuren, ali je u meni bilo neko čudno jogunstvo. Nudili su mi konja — odbio sam ... Smestili smo se u kuće.

20. mart — Naš 2. bataljon zajedno sa Prvim dobio je zadatak da drži zasedu na putu Kalinovik — Ulog i Obalj — Grajselići, a sledeće večeri treba izvršiti napad na četničko uporište selo Obalj. Jedna kolona ima pravac Kalinovik, naša brigada — Obalj, 1. brigada — Ulog, a Crnogorci i Hercegovci — Nevesinje. Sa komorom sam se pošteno izmuvao čitavu noć do svitanja. Morali smo sačekati da cela brigada prođe, u koloni po jedan, a to na jutarnjoj hladnoći nije prijatna stvar. Predveče, pošto sam se u jednom selu dobro odmorio, krenuo sam u brigadni sanitet — nekrštenu brigadnu bolnicu. To mi je Aleksa jutros predložio. Imam temperaturu 38°. U ratu je glupa stvar biti bolestan. Ranjenik — to je nešto drugo.

21. mart. — Već dugo se nisam tako odmorio i pored gripa i temperature. Osećam se još izlomljenim i iznurenim. Ovu bolničku atmosferu nikad nisam voleo. I pored toga što ovde ima poznatih i dobrih drugova, osećam dosadu koja se, ma šta počeo da radim, pretvara u spavanje. Sa mnom je Rutoš, uvek veseo. Još na Drežnici je izgubio mali prst na šaci. Svojim dobrim raspoloženjem razbija unekoliko monotoniju

bolničkog života. Celu prošlu noć na položajima ispred nas vodena je žestoka borba. Jutros se malo stišalo. Naši su zauzeli Obalj. Sredio je ranjen. Ništa podrobnije ne znam o ovome. Ulog je takođe zauzet. Danas zvanično nastupa proleće, a ono je već davno počelo, ako se meri po lepom vremenu. Bolnica je mesto gde se razgovara o svačemu a najviše o hrani i proteklim borbama. Operacije naših jedinica se u većini slučajeva naopako tumače, a često se prave razne komordžijske pretpostavke. Priča se o nekim novim pravcima koji bi nam možda bili nametnuti. . . itd.

22. mart. — Još sam u bolnici. Danas nameravam da idem u bataljon. Nekako mi je neugodno u ovoj pozadini kad se front toliko odmakne da ni borbu ne možeš da čuješ. Zbog toga me hvata neka nervoza. Živci zategnuti, nemir. Naprežem se da to psihičko stanje shvatim. Neka kriza jeste — ratna bolest. Razlika između bolnice i jedinice . . . Teško nalazim odgovor . . . Zivorad poginuo, Krupež teško ranjen. Ima još nekoliko ranjenih iz mog bataljona. Ranjenici pričaju o krvavoj borbi sa četnicima. Svaki teži da svoju priču učini interesantnijom. Čitave bajke o četnicima — bradu, kažu, opasacem stežu, a kosa pola metra duga i 30 santimetara visoka. Ima sličnih čovekolikih životinja i ja sam ih sretao ali ove... i ovakve... Često se smejem Rutošu i njegovoj junačkoj rani, a on šaljivčina, prsi se, šepuri i traži dodatak na kazanu s parolom:

— Ja sam i svoj mali prst dao za NOB.

U bataljon sam pošao sa još jednim drugom iz brigade. Posle dužeg lutanja vratili smo se u bolnicu. Sa smehom nas dočekuju. Bolničarke se kikoću.

— Gde ćemo ove teške? — pitaju.

23. mart. — Noći su ovde tako primamljive — od večeri do zore osvetljene mesečinom. Vetar prestane i tek pred zorom malo zahladni. Zabadava je ova lepota i privlačnost prolećne noći. Nikome ne pada na pamet da u njoj uživa. Ni onom na straži, ni onom u patroli. Beži, sklanja se u malim muslimanskim sobicama, gde čovek i srednjeg rasta redovno udara glavom o prašnjav plafon. Jutros me je probudilo sunce kao nekad, pre rata u selu ili Čačku. Ušao jedan zračak i na zidu zlatna krpica. Prošetao sam se kroz malo selo. Ne razlikuje se od drugih muslimanskih sela, samo što je, valjda, još prljavije i bednije. Kuća — nekad davno okrečena. Iz opalih zidova vire pruća i

čatma. Krov je vremenom i nepogodama izjeden da bi teško mogao da izdrži veći pljusak. Na vratima stoji žena u podera-
nim suknjenim čakširama, ispijena, ravnodušna, prljava i pre
vremena ostarjela. U naručju drži rahitično dete. Kroz maju-
šan pendžer — da ni glava detinja ne može da se provuče —
izviruje drugi ispijeni lik, čupava kosa, lice ogrezlo u prljav-
štini. Dete staračkih crta i lika. Tako je celo selo. Glad je sve
degenerisala. I strah od četnika, od onog što su preživeli i što
danas doživljavaju kad njihove bande ovuda prođu. Narod će
u najvećoj meri osetiti strahote rata.

24. mart. — Prešli smo u selo Obalj. Tu i tamo još nepo-
kopani leševi četnika govore o tek minuloj žestokoj borbi. Iako
su u ovom selu četnici stvarali svoje uporište, nekolicina sel-
ljaka se dobrovoljno javila u partizane. Neki opet stižu i jav-
ljaju se da su bili u četnicima i predaju oružje. Štab bataljona
smešten je u kuću nekog age. Soba velika, čista, varoška —
radio-aparat i ostali komfor. Ovde u neposrednoj blizini Kali-
novika nalazi se ceo bataljon. Inače, u Kalinoviku su zaple-
njene dve četničke haubice i to na vrlo čudan načiA. Trojica
bivših četnika, naših simpatizera, dogovorili se: dvojica pripucali
s jedne čuke, a jedan uleteo među uplašene četojke — tobdžije
i viknuo »opkoljeni smo!« Pobegli su i oficiri i ostali, a hau-
bice je izvukla jedna četa 4. bataljona koja je bila u neposred-
noj blizini.

»Slobodna Jugoslavija« javlja o neprestanim borbama
koje šumadijski odredi vode u Srbiji. Drvar i Petrovac su po-
novno u našim rukama. Muzika — pesme . . . Nismo na to navi-
kli. Ovi rat ne osećaju — dobacuje Brucoš. Zaista, u radio-
programu nema ničeg ratničkog izuzev onih lažnih vesti. Zbog
ovakvog ratovanja propadoše četnici. Ne volimo mi ovaj sladu-
njav život, mada ga nekad traži naša mladost. Kod ljudi se
javlja želja da se pobegne odavde, od ove neratničke, malo-
građanske atmosfere.

25. mart. — U zoru je bataljon krenuo u Jelašce, nekih
4—5 kilometara od Kalinovika, na putu Kalinovic — Foča.
Prolazimo kroz pustu varoš koju su četnici izabrali za svoju
prestonicu. Kalinovic se nalazi na preko 1000 metara nadmor-
ske visine. S jedne i druge strane ostaci velike tvrđave koju su
još Austrijanci gradili. Meštani sela Obalj dali su već jedan
novoformirani bataljon, a okolina Kalinovika daće brigadu. Na

raskrsnici stoji tabia — Foča 37 kilometara. Sunce nas miuijé pravo u lice.

Sovjeti napreduju na severu. Posle zauzeća Harkova, sa Južnog fronta ništa novije. U 3. četi održana je vrlo uspela četna konferencija.

26. mart. — Opet smo u drvenim bosanskim kućama. U drvetu se ovde ne oskudeva. Jako je četničko uporište, selo je partizanski raspoloženo. Nevesinje su zauzele naše jedinice. Kažu da je veliki italijanski garnizon delom uništen, a delom zarobljen. Haubice, bacači, tenkovi i drugi ratni materijal pali su u naše ruke. Našoj patroli predao se jedan četnik — Užičanin. Priča o stanju u zapadnoj Srbiji. Narod sa nestrpljenjem očekuje partizane. Bugari se slabo bore. Nemaca malo — tako priča ovaj Era.

Noćas sam sanjao malog Vojislava, kuću u Gorevnici, Nemce i bog te pita šta još ..

28. mart. — Pokret za Jeleč. Stižemo u 11 časova noću. Dobro smo se odmorili u jednoj partizanskoj kući. Izjutra su nam četnici priredili iznenađenje. Pripucali su sa obližnje čuke. Bila je to neka banda sa dva automatska oružja. Naša brdska baterija se u panici razbežala. Konjovoci pobjegli.

Milisav LUKIĆ MISA